

Стеван РАДУНОВИЋ*

НЕКОЛИКО НАПОМЕНА О ЦРНОГОРСКОМ АРХИВУ И АРХИВСКОЈ СЛУЖБИ

*Поштовани организатори и учесници овој значајној окрјугој сјоло,
даме и јосјого,*

Желим да саопштења са овог скупа допринесу развоју и унапређењу архива и архивске дјелатности у нашој земљи. Увјерен сам да ће дискусије које смо имали задовољство да чујемо и које ће бити објављене, помоћи у сагледавању стања и коришћења архивске грађе, па тиме и позитивно утицати на побољшање ове дјелатности. Уз жељу да дам свој скромни допринос, дискусију сам усмјерио у том правцу, иако није унапријед припремана, нити има за циљ да буде замјена за непријављени рад. Планирана је у току самог скупа и у извјесној мјери кореспондира са претходним саопштењима, уз жељу да пружи коментаре на поједине ставове и да одговори на нека постављена питања.

Било је питања и коментара у вези са учешћем Државног архива у организацији Округлог стола. Но и без тога, у обавези сам да ово питање прокоментаришем и саопштим разлоге због којих Архив није био суорганизатор и због чега већи број запослених у Архиву није припремио радове за овај скуп, а што би, с обзиром на тему, било очекивано.

Доста дуго се говорило о организовању једног оваквог скупа, било у непосредним разговорима или на сједницама Одбора за историју ЦА-НУ. Уз сагласност о потреби организовања, било је различитих гледања: од питања концепције скупа, до начина и термина организовања, као и времена које би требало оставити учесницима за припремање радова. Коначну одлуку о организовању и расписивању могућих тема органи-

* Стеван Радуновић, Државни архив, Цетиње

затор је донио крајем априла и након тога су упућени позиви, с тим што је тада било планирано да вријеме одржавања буде јул мјесец. За представнике Архива, то је било исувише кратко и непогодно вријеме, како за активније учествовање у организацији, тако и за пријављивање и припрему већег броја радова. Ово тим више што је то било вријеме интензивних активности за прославу јубилеја 100 година од обнове црногорског краљевства. За овај јубилеј Државни архив је пријавио и припремао три значајна пројекта. Ријеч је о изложби докумената, зборнику докумената и монографији, са заједничким називом *Обнова црногорској краљевствија и јубиларне свечаности 1910 године*. У реализацију помених пројеката активно су били укључени директор, његови први сарадници и још један број истакнутих архивиста, који би управо, да није било тих разлога, учествовали у припреми овога скупа и на вријеме доставили своје радове.

Дакле, то је једини разлог за изостанак активнијег учешћа Архива у припреми и реализацији овога скупа. Државни архив је заинтересован и спреман за сарадњу и активно учешће у организовању и реализацији оваквих и сличних пројеката, уз благовремени договор и на прихватљивим принципима што, вјерујем, убудуће неће изостати.

Поводом питања која су тема данашњег скупа, од изузетног значаја је нормативно уређење архивске дјелатности и организација архивске службе, али такође и познавање прописаних одредаба. Вриједи подсјетити да су до средине ове године ова питања била уређена *Законом о архивској дјелатности* из 1992. године и подзаконским актима која су донесена на основу њега. Овим законима је промијењен статус Државног архива, тако што је формиран као јединствена управна организација, чија надлежност покрива читаву територију Црне Горе. Тиме је учињен значајан искорак и унапређење у односу на претходно стање. Појединачне оцјене да су тај закон и извршена реорганизација архивске службе негативно утицали на архивску дјелатност, да ограничавају или чак онемогућавају научни рад и издавачку дјелатност, те да се за ту врсту активности нема разумијевања и сл., нијесу прихватљиве. Те оцјене демантују конкретни примјери учешћа представника Архива на стручним и научним скуповима, школама за архивисте – у својству полазника, али и предавача, организовање веома успјелог научног скупа и објављивање зборника радова, публиковање архивске грађе, организовање изложби, објављивање радова у домаћим и страним публикаци-

јама и сл. Дакле, на нивоу Државног архива, све ове активности су битно напредовале, при чему допринос појединих организационих дјелова није равномјеран. Неки су значајно напредовали, док има и оних који су релативно стагнирали.

Према сада важећим прописима, Државни архив је организован као орган државне управе, из групе „Заводи” који врше стручне и са њима повезане управне послове, уз примјену научних метода и сазнања.

Правилник о унутрашњој организацији и систематизацији, који је на снази, предвиђа укупно 178 извршилаца. Од тога је за 75% радних мјеста, као услов предвиђен високи или виши степен образовања. Тренутно, чак двадесет радних мјеста је непопуњено, с обзиром на рестриктивне мјере у запошљавању у државним органима. Познато је да у Црној Гори не постоји редовно школовање за ову струку. Упослени у државним органима, па према томе и у Архиву, имају веома неповољан материјални статус. То су чињенице које неповољно дјелују на кадровски потенцијал у Архиву и пријете да произведу далекосежно негативне посљедице. Запослени у Државном архиву тренутно имају звања државних службеника и намјештеника, али не и стручна архивистичка звања, што је пропуст у досадашњим прописима, који ће ускоро бити отклоњен.

Државни архив тренутно користи 5.995 м² простора, распоређеног у готово свим општинама Црне Горе. Структура укупног простора је слиједећа: канцеларијски – 23%, смјештајни – 61%, радионице за техничку заштиту – 2%, изложбени простор – 1%, библиотеке – 3% и остало – 10%.

У већем броју случајева простор је неодговарајући, како у погледу величине, тако и у погледу квалитета. Ниједан од објеката које Архив користи није намјенски грађен за те потребе. Посебно је изражен проблем недостатка спремишног простора, тако да се у неким случајевима већ доводи у питање могућност примања и смјештаја нове архивске грађе.

Државни архив Црне Горе посједује 1.275 архивских фондова, што чини нешто преко 10.000 метара дужних архивске грађе. Од тога је 280 фондова, или око 1.350 метара грађе из времена прије 1918. године, 110 фондова или око 500 метара грађе из периода 1919–1940. године, 22 фонда или око 150 метара грађе из периода 1941–1945. година и 863 фонда или око 8.000 метара грађе из времена после 1945. године. Структура ове архивске грађе је следећа: 545 фондова или нешто преко 4.100 метара грађе се односи на државне органе и организације,

а 730 фондова или близу 6.000 метара грађе се односи на локалне органе и организације.

За 171 архивски фонд утврђено је својство покретног споменика културе, с обзиром на то да су за то испуњени стварни и формални услови. Сасвим је извјесно да ће број архивских фондова за које ће се утврдити својство споменика културе, бити знатно већи.

Поред тога Архив посједује још и 117 личних или породичних фондова са око 50 метара грађе, као и 140 збирки са око 220 метара грађе.

У библиотекама Државног архива се налази преко 50.000 библиографских јединица.

Архивска грађа која се налази у Архиву користи се у научноистраживачке, стручне, информативне и доказне сврхе, као и за остваривање функција државних и правосудних органа, под условима и на начин утврђен законом и другим прописима. Право коришћења имају сва правна и физичка лица из земље и из иностранства. Након доношења *Закона о повраћају имовинских права и одештевању*, вишеструко је повећан број и измијењена структура корисника архивске грађе.

Оснивањем Државног архива и организовањем архивске службе након II свјетског рата, постигнути су значајни резултати, поред осталог и у спашавању великих количина архивске грађе која данас представља значајну историјску, научну, културну и другу друштвену вриједност и пружа велики допринос у расвјетљавању наше прошлости. Међутим, преузимање архивске грађе, посебно у првим годинама, било је доста некритичко, готово стихијско. Доспјеле су тако у Архив значајне количине грађе из које није претходно излучен безвриједни регистратурски материјал, која је била у несређеном стању, непописана, технички неопремљена. Овај проблем још увијек оптерећује Архив, како у погледу заузимања ионако оскудног смјештајног простора, тако и у погледу преношења на службенике Архива обавеза и послова које је требало да обаве ствараоци те грађе.

Активности на техничкој заштити, односно конзервацији и рестаурацији архивске грађе се спроводе у оквиру Одјељења за техничку заштиту. У оквиру овог Одјељења годишње се конзервира и рестаурира од 7.500 до 8.000 оштећених докумената. Проценат оштећене грађе је доста велики, а посебно у фондовима Одсјека за сређивање и обраду архивске грађе старог периода – Цетиње. Узроке за толики проценат оштећености треба тражити у старости грађе и историјату ових фон-

дова, који је са своје стране утицао у одређеном временском периоду на овакво стање. Али на стање грађе негативно утичу и услови смјештаја и кондиционирања, као и начин коришћења.

Издавачкој дјелатности Архива се придаје одговарајућа пажња, и управо у овој години је објављен, или је у припреми, већи број веома значајних публикација: *Попис сѣановнишѣва Црне Горе 1879, Црногорска војна музика – зборник докумената, Обнова црногорској краљевсѣва и јубиларне свечаносѣи 1910 – зборник докумената, Обнова црногорској краљевсѣва и јубиларне свечаносѣи 1910 – монографија, Развој архивске службе у Црној Гори*. Припремљено је и појавиће се у првој половини наредне године неколико изузетно вриједних публикација: *Сѣаишѣи ѣрада Коѣора* – двије књиге и CD, *Монографија Државној архива и Библиографија радова насѣалих на основу архивске ѣрађе Државној архива*. Такође је реализовано више изложби значајне архивске грађе.

Државни архив издаје часопис *Архивски запис*, у којему се објављују радови из области архивске теорије и праксе, историје и помоћних историјских наука, прикази стручних публикација и часописа, извјештаји из рада Архива и сл. Уз квалитет, постигнута је и редовност у излажењу (два броја годишње). Планирано је да се повремено на теме од значаја за потпуније сагледавање прошлости Црне Горе или појединих стручних питања, организују научни скупови или савјетовања, уз учешће компетентних познавалаца за конкретну област, те да се поднесени реферати објављују у тематском броју *Архивских записа* или као монографске публикације.

У вези са стањем архивске грађе и бриге о њој, почев од момента њеног настанка па надаље, вриједи истаћи да је значајна количина те грађе привремено смјештена код ствараоца, док је још оперативна и до истека предвиђених рокова за њено преузимање и трајни смјештај. Неријетко, начин на који се поступа са том грађом и услови у којима се чува нијесу одговарајући и не обезбјеђују јој адекватну заштиту. Ствараоци се са потребном пажњом односе према архивској грађи у времену док је оперативна, али након тога, у неким случајевима, та пажња слаби, а грађа се доживљава као терет којег се што прије треба ослободити.

Изражен проблем представља недовољна стручна оспособљеност и неадекватан однос према значају ових послова. Често се на њих гледа са потцјењивањем па се за њихово обављање распоређују извршио-

ци са неодговарајућим степеном и профилом школске спрема и без потребног радног искуства.

Државни архив је често оптерећен захтјевима одређеног броја регистратура, које инсистирају на преузимању архивске грађе прије него се за то стекну законски услови, као и несређене и неадекватно опремљене грађе. Најчешћи мотив стваралаца и ималаца је што за њих таква грађа више нема оперативну вриједност и представља „баласт”, којег се треба ослободити и тиме добити простор за друге намјене.

Архив се принципијелно залаже да се не врше таква преузимања, али има изузетака када је ријеч о физичкој заштити архивске грађе. Преузимање несређене грађе додатно оптерећује ионако недовољне смјештајне капацитете депоа у свим организационим јединицама Државног архива. Уз то, послове издвајања архивске грађе од безвриједног регистратурског материјала и њихово пописивање морају да обаве службеници Архива. Другим ријечима, послови регистратуре преносе се на запослене у Архиву.

Дио вриједне архивске грађе од значаја за Црну Гору налази се похрањен у другим културним институцијама, као и у објектима вјерских заједница. Такође, значајан архивски материјал је приватно власништво физичких лица. Надзор и брига о овом архивском благу нијесу били прецизно одређени, нити адекватно регулисани досадашњим *Законом о архивској дјелатности*. Стога не постоји ваљана евиденција нити информације о овој грађи, а могућности за њено коришћење су често доста ограничене.

Значајнији имаоци архивске грађе изван Архива су: Архивско одјељење Народног музеја Црне Горе, Музеј града Пераста, Централна народна библиотека Црне Горе „Ђурђе Црнојевић” Цетиње, Архив Историјског института Црне Горе, Црногорска академија наука и умјетности, вјерске заједнице и др.

Највећи дио архивске грађе вјерске провенијенције на територији данашње Црне Горе је настао или се стварао радом вјерских институција три конфесије: православне, католичке и исламске. Грађа је похрањена у неколико значајних централних вјерских архивских спремишта, које условно називамо црквеним архивима, или у самим црквама, џамијама, односно манастирима и самостанима. За поједина таква спремишта са већом количином најстаријих архивалија, одомаћио се у стручној и научној јавности и литератури назив *црквени архиви*. Међутим, по-

стојећи статус црквених архива, организационо уклопљених у црквену администрацију, често је неповољан за архивску грађу.

У циљу отклањања евидентних недостатака, те унапређења стања у области архивске дјелатности, иницирано је, предузето или планирано низ конкретних активности.

Ове године донесен је нови *Закон о архивској дјелатности*, у чијој припреми је Архив врло активно учествовао и дао значајан допринос. Закон је већ ступио на снагу и њиме су прописани само основни принципи и пракса, а остављено је да се кроз подзаконска акта ближе и прецизније разраде поједини детаљи и примјена законских одредаба. У одређеним случајевима ће, зависно од ингеренција, влада или надлежно министарство донијети пропис којим се ближе уређује поједино питање. Стога ће се о примјени новог закона и његовим ефектима, моћи говорити тек након доношења свих предвиђених подзаконских аката.

Нови *Закон о архивској дјелатности*, према нашој оцјени, низ питања је уредио на прецизнији, потпунији и бољи начин у односу на ранији, а уређена су и нека питања којих није било у старом закону. Вриједи поменути неке од новина које нови закон доноси:

- ближе и прецизније су дефинисане поједине категорије;
- прописана је посебна заштита архивске грађе која има статус културног добра;
- потпуније и прецизније су дефинисана права и обавезе стваралаца и ималаца архивске грађе, као и архива;
- одређени су рокови доступности архивске грађе која садржи личне податке, чиме се уводи боља заштита тих података;
- прописана је подјела архивске грађе на јавну и личну, као и обавезе ималаца једне и друге;
- уведена је могућност и прописани услови за оснивање специјалних архива;
- прописани су начин и услови за чување јавне архивске и регистра-турске грађе;
- прописано је увођење стручних звања за архивско особље;
- прописано је да лица која обављају или су задужена за организовање канцеларијског пословања и архивских послова код ималаца јавне архивске грађе, морају испуњавати одређене услове у погледу стручног звања или школске спреме;

– прописано је да ће Државни архив вршити инспекцијски надзор над примјеном закона и подзаконских аката;

– прописане су прецизније и примјенљиве казнене одредбе за неизвршавање законских обавеза;

– прописано је да ће већи број питања бити ближе уређено актима које ће донијети Влада Црне Горе или Министарство културе, зависно од надлежности и др.

Овим законом, утврђена је обавеза да прописи за његово спровођење треба да буду донесени у року од шест мјесеци од дана ступања на снагу. До њиховог доношења ће се примјењивати досадашњи прописи, ако нијесу у супротности са законом.

Такође, утврђена је обавеза за ствараоце и имаоце архивске грађе да су дужни да ускладе своја акта са одредбама закона и то у року од годину дана.

Након усвајања и ступања на снагу новог закона, влада ће, на приједлог директора Архива, утврдити *Правилник о унутрашњој организацији и систематизацији Државног архива*. С обзиром на одређене промјене и проширења надлежности, као и на раније констатовану потребу за другачијом организацијом, планирају се извјесне организационе промјене у односу на постојеће стање. Планирано је такође да се новом систематизацијом побољша квалификациона структура.

Поред активности на нормативном уређивању архивске дјелатности, покренуто је и реализовано и низ других активности.

У припреми је и очекује се да ће ускоро бити донесен *Национални програм развоја културе у Црној Гори до 2016. године*. У њему се већи број циљева, приоритета и мјера односи и на архивску дјелатност. Архив је активно учествовао у припреми овога документа.

У циљу проширивања и побољшања квалитета простора које користи Архив, предузимају се активности, чиме је дошло до унапређења у односу на раније стање, али још увијек не до задовољавајућег нивоа. Ове активности ће бити настављене и убудуће, па се очекује да би већ наредне године могла почети доградња објекта на Цетињу, што је приоритет Архива. Овим грађевинским захватом је планирано његово проширење за око 1.000 м². Архив ће добити нове смјештајне капацитете, већи простор за техничку заштиту архивске грађе, изложбени простор који сада не посједује и др.

Врши се континуирана набавка опреме: архивских регала и полица, рачунарске опреме, опреме за техничку заштиту грађе, канцеларијског намјештаја и др.

На основу раније покренутог поступка и закључених уговора, започети су послови на увођењу новог информационог система ARHINET. У оквиру пилот пројекта, систем је прилагођаван нашем законодавству, потребама и захтјевима, и тај посао је у највећој мјери успјешно обављен. Тиме су створене претпоставке да се већ може приступити коначном закључивању уговора, увођењу информационог система и његовој примјени на нивоу читавог Архива, а након тога и код стваралаца архивске грађе. Међутим, с обзиром на недостатак средстава и постојање организационих проблема, овај процес је доста успорен.

Планирано је и реализовано низ активности у правцу стручног усавршавања кадрова који се баве архивским пословима у самом Архиву, као и код стваралаца и ималаца архивске грађе. Организовано је више интерних савјетовања и стручних састанака на поједине теме за запослене у Архиву, ангажоване на појединим врстама послова. Један број архивиста је учествовао на стручним савјетовањима или љетњим школама, које се организују у сусједним државама. Архив је, у сарадњи са Управом за кадрове или самостално, организовао већи број једнодневних савјетовања за раднике који се баве архивским пословима у државним или локалним органима. Због њеног значаја за развој архивске дјелатности, ова активност ће у још већој мјери бити настављена и убудуће.

Архив је раније утврдио, као приоритетну обавезу, сређивање и обраду архивске грађе у складу са важећим међународним стандардима. Ова обавеза је сад прописана и новим *Законом о архивској дјелатности*.

Архив настоји да успостави и развија сарадњу са другим архивима, у циљу размјене искустава, информација о архивској грађи па и саме грађе, реализације заједничких пројеката и др. Представници Архива активно учествују на скуповима које организује Међународни архивски савјет, као и архиви и удружења архивских радника других држава. Такође сарађује са научним, културним, образовним и другим институцијама, као и са локалним и државним органима у Црној Гори.

Усвајањем закона, предвиђених подзаконских аката и усаглашавањем аката стваралаца и ималаца архивске грађе са овим законом, биће комплетирано нормативно уређење архивске дјелатности у Црној Гори. То значи да ће се архивска дјелатност развијати на знатно квалитетни-

ји начин, тј. на начин прилагођен савременој архивској теорији и пракси, а уједно прилагођен потребама и специфичностима које има држава Црна Гора. Уз то, утврдиће се нова организација Државног архива, отворити могућност да се један број субјеката, који посједују и чувају вриједну архивску грађу, региструју као специјални архиви. Остављена је могућност за евентуално оснивање нових архива. Све то, уз остале поменуте и друге активности, требало би да допринесе унапређивању архивске дјелатности, тј. побољшању бриге о архивској грађи у најширем смислу те ријечи, почев од њеног настајања, па до стварања услова за њену доступност свим корисничким категоријама.

Освртом на актуелно стање у архивској дјелатности и црногорској архивистици, чини се да смо, на извјестан начин одговорили на нека од постављених питања и коментарисали изречене оцјене које су се чуле на овом скупу. Осим тога, овом дискусијом смо настојали да дамо свој допринос цјеловитијем сагледавању актуелних проблема у овој дјелатности и могућностима њиховог превазилажења.